

Τ Ο Φ Ι Λ Ο Τ Ι Μ Ο

Όσοι ασχολούνται με τὴν Λαοψυχολογία θὰ ἔπρεπε κάποτε νὰ μελετήσουν συστηματικὰ καὶ σοβαρὰ τὸ περίφημο ἐλληνικὸ φιλότιμο. Ν' ἀπαριθμήσουν πρῶτα τὶς διαφορὰς ἐκδηλώσεις του, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὰ λαϊκότερα στρώματα καὶ καταλήγοντας στὶς τάξεις τῶν οἰκονομικῶν, πολιτικῶν καὶ πνευματικῶν ἡγετῶν τῆς κοινωνίας μας. Ἐπειτα νὰ κά- νουν τὴν ἀναγωγὴ τῶν κύριων γνωρισμάτων του σ' ἓνα τύπο, νὰ συγκρίνουν αὐτὸ τὸν τύπο πρὸς τὶς ὁμόλογες χα- ρακτηρολογικὰς κατηγορίες ποὺ συναντοῦμε σὲ ἄλλους λαοὺς πιὸ ἐξελιγμένους ἢ πιὸ καθυστερημένους ἀπὸ τὸν δικό μας, καὶ ἀφοῦ τὸν ἐξηγήσουν ψυχογενετικὰ νὰ τὸν ἀξιολογήσουν. Εἶναι ἐπὶ τέλους ἀρετὴ αὐτὴ ἢ ὄχι, καθὼς κατ' ἐξοχὴν ἐλληνικὴ ἰδιορυθμία ἢ ἐλάττωμα; Καὶ σὲ ποιὲς περιπτώσεις μπο- ρεῖ πραγματικὰ νὰ θεωρηθεῖ προσόν, σὲ ποιὲς πάλι μειονέ- κτημα;

Τὸ θέμα εἶναι παραπολὺ ἐνδιαφέρον ἀλλὰ καὶ πλατὺ. Ἐδῶ θὰ θίξω ὀρισμένα μόνο σημεῖα του, τὴν πλευρὰ του ποὺ ἀναφέρεται στὴν πνευματικὴ μας ζωὴ καὶ στὶς ὑποθέ- σεις της. Ὑποτίθεται ὅτι οἱ λόγιοι καὶ οἱ ἐπιστήμονες χάρη στὴ διαρκῆ ἀναστροφή τους με ἀντικείμενα ποὺ δὲν ἔχουν ἄμεσο πρακτικὸ χαρακτήρα, με θέματα κατὰ κάποιον τρόπο ὑψηλά, ἔχουν ἐλευθερωθεῖ ἀπὸ πολλὰς προλήψεις καὶ μι- κροψυχίες ποὺ δὲν λείπουν ποτὲ ἀπὸ τὸν κοινὸ ἄνθρωπο τῆς «ἀγορᾶς», ὅσο ὑψηλὴ κι' ἂν εἶναι ἡ στάθμη τοῦ πολιτισμοῦ του. Αὐτοὶ εἶναι οἱ ἐκλεκτοί, οἱ ἀγνότεροι καὶ ἀνώτεροι, καὶ στὴ ζωὴ ὅπως καὶ στὴ δράση τους περιμένει κανεὶς νὰ πα- ρουσιάζουν ἔντονα καὶ καθαρὰ τὰ καλύτερα ψυχικὰ γνωρί-

σματα τοῦ λαοῦ τους. Πῶς αἰσθάνονται λοιπὸν οἱ πνευματικοί μας ἄνθρωποι τὸ φιλότιμο, τὸ «ἐλληγνικὸ» φιλότιμο, καὶ πῶς τὸ ἐκδηλώνουν;

Σπεύδω γὰρ δηλώσω ἀμέσως: στή μεγάλη τους πλειονότητα πολὺ ἄσχημα.—

Ἀλλὰ τί εἶναι κατὰ βῆθος τὸ φιλότιμο; Μιὰ ὑπερευαισθησία, μιὰ εὐθειξία ὑπερβολική· ξαφνικὰ διεγείρεται τὸ βαθύτερο κέντρο τῆς προσωπικῆς ὑπερηφάνειας καὶ μετὰ τὴν διεγερσὴν τοῦ κάνει δυνατὰς μερικὰς πράξεις ποὺ ξεπερνοῦν τὰ κοινὰ μέτρα. Καὶ καλὰς καὶ κακὰς εἶναι οἱ πράξεις αὐτὰς, ἀλλὰ ἐπειδὴ πηγάζουν ἀπὸ μιὰν ἐξηγμένην ὑπερηφάνεια, προκαλοῦν τῶν ἀφελῶν τὸ θαυμασμό, ἀκόμη καὶ ὅταν ἀποδοκιμάζονται: τὸ φταίξιμο, λέγουν, τὸ ἔχει ὄχι ὁ δράστης, ἀλλ' ἔχεινος ὁ ἄλλος ποὺ τὸν πείραξε στὸ «φιλότιμο».

Πρόκειται λοιπὸν γιὰ μιὰ σύνθετη ψυχικὴν ἰδιότητα: ὑπερευαισθησία, ὑπερηφάνεια, ὑπέρμετρον ἐνεργητικότητα, δηλαδὴ, τρεῖς ὑπερβολὰς τῆς συναποτελοῦν καὶ τῆς δίνουν ἓνα μέγεθος ποὺ φυσικὸ εἶναι γὰρ προκαλεῖ τοῦ ἀπλοῦκοῦ ἀνθρώπου τὸ θαυμασμό. Ἐδῶ ἐπὶ τέλους ἔχομε κάποιαν ἔξαρση πάνω ἀπὸ τὸ κανονικὸ καὶ τὸ μέτριο, μιὰν ἀπόφαση ποὺ ἀψηφάει τὴν σύνεση καὶ τὴν νοικοκυροσύνη, κάτι λοιπὸν ποὺ ἔχει τὴν ἀξία του καὶ καθαυτό. Ἀλλὰ τὸ νόμισμα τοῦτο, ὅπως κάθε νόμισμα, ἔχει καὶ τὴν ἄλλη ὄψη του. Μιὰ ὑπερηφάνεια ποὺ ὅταν ἐρεθίζεται: ξεδίνει εὐκολὰ στὸ ἀλόγιστο, αἶρει τὴν αὐτοκυριαρχία, χάνει τὸν ἔλεγχον τοῦ ἑαυτοῦ τῆς καὶ μπορεῖ γὰρ ἐδηγήσει στήν ἀναξιοπρέπεια. Αὐτὸς εἶναι ὁ μεγάλος κίνδυνος. Νὰ γίνεσαι ἀναξιοπρεπέης ἀπὸ φιλοτιμία.

Παράδοξη φαίνεται αὐτὴ ἡ ἐκδοχή, ἀλλὰ δὲν θὰ ξενίσει ὅσους γνωρίζουν τὴν ἀλληλουχία τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν ἀντιδράσεων ποὺ ἀπαρτίζουν τὸν ψυχικό μας μηχανισμό. Συχνὰ τὰ ἀποτελέσματα δὲν ἐλέγχονται πιὰ ἀπὸ τίς προθέσεις μας καὶ εὐκολὰ μιὰ διάθεση ἐξαπολύει κάποιαν ἄλλη ποὺ ἔχει διαφορετικὸ ποιοτὸν, ὅταν ἀπὸ ἀδυναμία τοῦ ψυχικοῦ κέντρου γὰρ κυριαρχεῖ στίς ἐνέργειές του ἀφήνεται μόνη στὸ δρόμο τῆς καὶ ὅσο ξεδιπλώνεται δυναμώνει καὶ γίνεται ὅλο καὶ πιὸ ὀρμητικὴ. Εἶν' ἓνας κατήφορος ποὺ

μπορεί να μάς φέρει σε θέσεις έντελως απρόδλεπτες κατά την ώρα του ξεκινήματος. Αυτό ακριδώς γίνεται και με το φιλότιμο. Ένώ στην ουσία του είναι υπερηφάνεια, μπορεί να μεταστραφεί σε αυτοεξευτελισμό.

Δυστυχώς απέναντι σ' αυτό τον κίνδυνο δεν είναι αρκετά ασφαλίσμενοι στον τόπο μας ούτε οι πνευματικοί άνθρωποι. Η εξημενία, τους υπερηφάνεια μαζί με την υπερευαισθησία, την περίφημη ρωμαίικη εὐθιξία, τους κάνει κάποτε να χάσουν την αυτοκυριαρχία και να πέφτουν στην αναξιοπρέπεια. Τα παραδείγματα αφθονούν.

Έχει π.χ. παρατηρηθεί ότι οι λόγιοι και οι ἐπιστήμονες μας στη μεγάλη τους πλειονότητα (φυσικά δεν λείπουν οι τμητικές εξαιρέσεις) δεν ανέχονται τον κριτικό έλεγχο των έργων τους. Η αλήθεια είναι ότι η σωστή κριτική σπανίζει στη χώρα μας. Τις περισσότερες φορές είναι η ἐγκώμιος χωρίς μέτρο ή επίκριση φανατική. (Φαινόμενο και τοῦτο πού θέλει τή μελέτη του και ζητεί τήν ἐξήγησή του). Όπωςδήποτε όμως σπάνια θα βρει κανείς Έλληνα συγγραφέα πού να μην πειραχτεί από την κριτική του έργου του. Άμέσως τὸ κάνει ζήτημα προσωπικό, και τὸ φιλότιμό του ἐξεγείρεται. Αρχίζει η̄ ἐριστική συζήτηση πού σιγά-σιγά κατρακυλάει από τις γενικότητες σε θέματα προσωπικά, σε ὑπαινιγμούς η̄ και σε ἐκφράσεις ἀκόμη ἄμεσα προσδλητικές. Πολὺ λιγότες φορές η̄ διένευξη κρατιέται στο ἐπίπεδο τῆς καλῆς συμπεριφορᾶς. Συχνότατα ἐκφυλίζεται σε καυγά, ὅπου νομίζεις ὅτι ὁ καθένας προσπαθεῖ νὰ ζημιώσει περισσότερο τὸν ἑαυτό του. Τὸ φιλότιμο δὲν τὸν ἀφήνει νὰ δώσει τόπο στην ὀργή. Και ἂν πρὸς στιγμή σιωπάσει, τὸ κάνει γιὰ νὰ περιμένει τὸ προσεχές δημοσίευμα τοῦ ἀντιπάλου του, γιὰ νὰ τοῦ ἐπιτεθεῖ δριμύτερα.

Ἄς μὴ νομίσουμε μάλιστα ὅτι τοῦτο είναι φαινόμενο μόνο τῆς ἐποχῆς μας πού ἔχει ἀναφλέξει τὰ πάθη με τις ὀξείες πολιτικές ἀντιθέσεις τῆς. Στην Ἑλλάδα ὑπάρχει στο κεφάλαιο τοῦτο μιὰ παλαιὰ παράδοση. Κάποτε πρέπει νὰ γραφεί ἡ ἱστορία τῶν φιλολογικῶν καυγᾶδων μας, τοῦ τύπου π.χ. Βλάχου - Ροῦδη, πού σημείωσε σταθμὸ στα φιλολογικά

χρονικά μας. Ἀκόμη θ' ἀξιῶε νὰ ἱστορηθεῖ ἡ λιβελλογραφία τῶν πανεπιστημιακῶν μας διδασκάλων. Μνημεῖο εἶναι ἀπ' αὐτῆ τὴν ἀποψη ὁ περίφημος «Ψευδαπτικισμοῦ ἔλεγχος» τοῦ Δημ. Βερναρδάκη (κατὰ τοῦ Κόντου). Τέτοιες ἐρευνες θὰ φέρουν στὸ φῶς ἀξιόλογα στοιχεία γιὰ τὴν ἀνάλυση τοῦ χαρακτήρα τοῦ λαοῦ μας. Ἐκτὸς μάλιστα ἀπὸ τὸ ψυχολογικόν, δὲν θὰ στερεοῦνται καὶ ἀπὸ καθαρὰ φιλολογικὸ ἐνδιαφέρον.

Ἵπερευαίσθησις καὶ ὑπερηφάνεια μᾶς δίνουσι ἓνα πολὺ ἰδιότυπο κράμα. Φυσικὰ τὸ κράμα τοῦτο ἔχει καὶ τὶς καλὰς τοῦ ἰδιότητες, ὠρισμένως ὅμως εἶναι περισσότερες οἱ κακῆς. Καὶ γιὰ τοῦτο δὲν νομίζω ὅτι στὴν ἀγωγή τῶν Ἑλληνοπαίδων πρέπει νὰ προσέξομε καὶ νὰ καλλιεργήσομε τὸ τόσο ρωμαίικο φιλότιμο.

Ἡ Ψυχολογία τοῦ «βάθους» μᾶς ἔδωσε τελευταῖα μὲ τὸν Adler καὶ τὴ σχολή του μιὰν ἐξήγησιν τῆς εὐθιξίας καὶ τῆς εὐτρωτῆς ὑπερηφάνειας καὶ ἡ ἐξήγησις αὐτὴ δὲν εἶναι διόλου κολακευτικὴ γιὰ ὅσους ἐπαίρονται γιὰ τὸ φιλότιμό τους καὶ θέλουσι νὰ τὸ ὑψώσουν καλὰ καὶ σώνει σὲ κατ' ἐξοχὴν ἐθνικὴ ἀρετὴ. Πίσω ἀπὸ τὴ λαμπρὴ ἐπιφάνεια μὲ τὸν παληκαρίσιο τόνο τῆς ὑπάρχει ἓνα ἰσχυρὸ συναίσθημα μειογεντικότητος καὶ αὐτὸ εἶναι ποῦ δὲ μᾶς ἀφήνει ἴσυχους, ὅταν μᾶς ἐξάπτει τόσο πολὺ ἀκόμη καὶ ἡ ὑποψία μιᾶς προσβολῆς. "Ὅποιος ἔχει πεισθεῖ γιὰ τὴν ἀξία του ἢ ἔχει παραδεχτεῖ τὶς ἀδυναμίας του (κι' αὐτὸ εἶναι μιὰ ὑπεροχὴ) εὐκολα δὲν θίγεται, ἢ καὶ ἐὰν ἀκόμη προσβληθεῖ, δὲν χάνει τὴν αὐτοκυριαρχία του. Διατηρεῖ τὸν ἔλεγχον τῶν πράξεών του καὶ ξέρει ποῦ νὰ σταματήσει γιὰ νὰ σώσει, ἔστω καὶ τὴν τελευταία στιγμὴν, τὴν ἀξιοπρέπειά του. Πιθανὸν νὰ μὴν εἶναι ἱκανὸς γιὰ πράξεις τόσο ἀλόγιστα ἡρωικῆς, ὅπως ὁ ἄνθρωπος μὲ τὸ μεγάλο φιλότιμο. Δὲν εἶναι ὅμως ἱκανὸς καὶ γιὰ πράξεις ποῦ ξεπερνοῦν τὰ ὅρια τοῦ ἠθικὰ ἐπιτρεπτοῦ, κ' ἔτσι δὲν κινδυνεύει νὰ ἐξευτελιστεῖ.

Φρονιμότερον λοιπὸν εἶναι πρὸς αὐτὴ τὴν ἀρετὴν νὰ στρέψομε τὴν ἀγωγή μας, ἰδίως τὴν αὐταγωγή. Οἱ πνευματικοὶ μας ἄνθρωποι ἄς δώσουν πρῶτοι τὸ παράδειγμα.

Τυχαιὸν δὲν εἶναι: ὅτι μέσα στὸ λαμπρὸν ἔμιλο τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν θεῶν εἶχε τὴ θέση της, θέση μάλιστα ἔχει ἀπὸ τῆς ἀσήμεντες, ἢ Ἔρις. Ὅτι ἀκόμη καὶ στ' ἀρχαῖα λαϊκὰ ἐλληνικὰ παραμύθια ἔπαιζε τὸ ρόλο της, ἀφοῦ καὶ τὸ μεγάλο ἐλληνικὸ ἔπος, ἢ Ἰλιάδα, μιὰν ἔριδα ἔχει γιὰ κύριο θέμα. Ὅτι τέλος ἀνάμεσα στὶς ἀρχαῖες ἐλληνικὲς φιλοσοφικὲς σχολὰς ὑπάρχει καὶ ἡ λεγόμενη « ἐριστικὴ », περιώνυμη γιὰ τοὺς ἐπιδοξιώτατους λογικοὺς διαξιφισμοὺς της. Ὅλα αὐτὰ τυχαῖα δὲν εἶναι, δὲν μποροῦν νὰ εἶναι. Μαρτυροῦν ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς Ἐριδος εἶναι ἕνας φίλιος δαίμων σ' αὐτὴ τὴ χώρα ποὺ ἤξερε ἀπὸ τὰ παλαιότατα χρόνια ν' ἀγαπᾶ καὶ νὰ ψάλλει τὰ ἐλαττώματά της.

Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ κ' ἐμεῖς οἱ Νεοἕλληνες μοιάζομε ἐντελῶς μὲ τοὺς εὐκλεεῖς προγόνους μας. Τὴν Ἐριδα τὴν ἔχομε περὶ πολλοῦ, καὶ τὴν λατρεύομε σὲ ὅλες περίπου τὶς μορφές της. Ἀπὸ τὴ διασκεδαστικὴ, ἀλλὰ καὶ πολὺ ἐνοχλητικὴ φιλονεικία τῶν δύο σωφῆρ ποὺ σὲ μιὰν ἐμπλοκὴ τῆς συγκοινωνίας δὲν κοιτάζουν πῶς νὰ ἐλευθερώσουν τὸ ὄχημά τους, ἀλλὰ πῶς θὰ ἐπιρίψουν τὴν εὐθύνη ὁ ἕνας στὸν ἄλλο μὲ πολλὴν εὐφράδεια καὶ μὲ μεγαλύτερη ἀκόμη ἐφευρετικότητα στοὺς κοσμητικὸς χαρακτηρισμοὺς. Ἔως τὴν πολιτικὴ διένεξη ποὺ ἄλλοτε δὲν γινότανε ρήξη αἱματηρὴ ὅπως σήμερα (καρπὸς τοῦτο τῶν καιρῶν, ἀλλὰ καὶ μίμηση τρόπων ξένων πρὸς τὴν ψυχολογία καὶ τὴν παράδοση τοῦ λαοῦ μας), πάντοτε ὅμως προκαλεῖ ἐπεισόδια σὲ φιλικὸς κύκλους καὶ σκηνὲς οἰκογενειακὲς, ὅπου τὸ τραγικὸ συντίθεται μὲ τὸ κωμικὸ στοιχεῖο σὲ ἀμάλαμα πρωτότυπο καὶ πολὺ ἐνδιαφέρον. Ἔως ἀ-

κόμη τῆ διχογνωμία ἀπάνω σὲ λογοτεχνικά ἢ ἐπιστημονικά θέματα, πὺ σχεδὸν κατὰ κανόνα ἀρχίζει μὲ ζωηρὸ τόνο καὶ σιγὰ - σιγὰ, ἀλλὰ μοιραῖα κατακυλάει στὸν φιλολογικὸ καυγὰ ἀπὸ τὶς στῆλες τοῦ Τύπου μὲ ὅλα τὰ εὐτράπελα ἐπακόλουθά του, συχνὰ μάλιστα ἐκφυλίζεται σὲ λιβελλογραφία — ἀγαπημένο καὶ πολὺ καλλιεργημένο εἶδος Τέχνης ἀπὸ Ἑλληνες λογίους κάθε διαμετρήματος.

Ἡ Ἔρις ὅμως σ' αὐτὴν ἐδῶ τῆ χώρα ἔχει τὴν ἰδιοτυπία της. Τὴν ἐλληνικότητά της, θὰ ἔλεγα. Ἐνα χρῶμα ἐθνικὸ, φυλετικὸ χαρακτήρα. Καὶ γιὰ νὰ ἐξηγηθεῖ χρειάζεται ὄχι ἀπλά, ἀλλὰ σύνθετα ψυχολογικὰ σχήματα.

Φυσικὰ ἡ ζωηρὴ φιλονεικία πὺ γυρίζει καὶ ξαναγυρίζει σὲ ὀρισμένα μοτίβα μὲ ἀποτέλεσμα νὰ διεγείρει ἀκόμη περισσότερο τὸ ταραγμένο θυμικὸ, χωρὶς καὶ νὰ ὀδηγεῖ σὲ μιὰ λύση τῆς δυσκολίας, εἶναι ὑπόλειμμα πρωτογονισμοῦ.

Ὁ πολιτισμένος ἄνθρωπος, καὶ μάλιστα ὁ ὑπερπολιτισμένος πὺ προσπαθεῖ πάντα νὰ ὀργανώνει ὀρθολογικὰ τὴ ζωὴ του, οἰκονομεῖ μὲ ἄκρα σύνεση τὶς δυνάμεις του καὶ δὲν ἐπιτρέπει στὸν ἑαυτὸ του νὰ τὶς δαπανᾷ ἄσκοπα. Προσπαθεῖ νὰ ἰσοζυγίζει τὸ ἀποτέλεσμα μὲ τὴν αἰτία πὺ τὸ προκαλεῖ.

Ἐχει μάθει τὴ μεγάλη χρησιμότητα τοῦ φρένου καὶ προτιμᾷ ν' ἀφήσει τὸν ἀντίδικὸ μὲ τὴν ἐντύπωση ὅτι ὑποχωρεῖ παρὰ νὰ πληρώσει τὴ νίκη ἀκριβότερα ἀπ' ὅσο ἀξίζει. Σταματάει λοιπὸν τὸν καυγὰ ἐνωρὶς γιὰ νὰ χρησιμοποιήσει τὶς δυνάμεις του ἀργότερα, ὅταν θὰ χρειαστεῖ νὰ δώσει τὸ ὀριστικὸ χτύπημα. Ὁ πρωτόγονος εἶναι ἐδῶ σπάταλος ἢ μᾶλλον ἀκατατόπιστος ἀκόμη στοὺς οἰκονομικοὺς νόμους. Ἐξαντλεῖται στὴ μακρὰ διένεξη καὶ ἀποχωρεῖ καταπονημένος. Λυτρώνεται μὲ τὸ ξεθύμασμα. Σὰ νὰ εἶναι αὐτὸς ὁ σκοπός, καὶ ὄχι ἡ ὀλοσχερῆς ἀχρήστευση τοῦ ἀντιπάλου.

Ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τὰ ἔχει βέβαια καὶ ἡ ἐλληνικὴ ἔρις. Μαζὶ μ' αὐτὰ ὅμως ὑπάρχουν καὶ κάποια ἄλλα.

Πρῶτα τὸ περίφημο ἐλληνικὸ φιλότιμο, μοναδικὸ στὸ εἶδος του καὶ στὴν ἐντασὴ του ἀσύγκριτο. Ἐδῶ βρίσκουν διέξοδο ὅλες οἱ πλούσιες πηγές τοῦ ἐλληνικοῦ ἐγωισμοῦ. « Δὲν πρόκειται γιὰ τὴ ζημιὰ, ἀλλὰ γιὰ τὸ γιατί ». Γιατί δηλαδὴ

νά θιγεί ἡ προσωπικὴ ἀξία, νά μειωθεῖ τὸ μέγεθος τοῦ προσωπικοῦ ὄγκου. « Αὐτὸ δὲν μοῦ τὸ εἶπε ἀκόμη κανένας ». Ἐδῶ ἡ προσωπικὴ ἀντωνυμία ἔχει βάρος πού δὲν ἰσοζυγίζεται καθόλου μὲ τὴν ἀόριστη, ὅσο καὶ ἂν μέσα στὸ « κανένας » ἐννοεῖται ἓνα ἀπεριόριστο πλῆθος ἀτόμων ἐκτεινόμενο καὶ στὶς τρεῖς διαστάσεις τοῦ χρόνου. — Ἀπέναντι στὸ ἑλληνικὸ φιλότιμο βρίσκεται κανεὶς σὲ πολὺ μεγάλη ἀμηχανία: δὲν ξέρει: ἂν πρέπει ἠθικὰ νά τὸ καταδικάσει ἢ νά τὸ ἐγκωμιάσει. Τὸ κύριο μειονέκτημά του ἔγκειται στὸ γεγονός ὅτι εἶναι εἰκοσὸ μαχαίρι. Καὶ στὸ ὕψος ὁδηγεῖ, ἀλλὰ καὶ στὸ βάθος. Γιὰ ὅλα εἶναι ἱκανὸς ὅποιος ἀφήνεται στὶς παρορμήσεις του. Καὶ ἄγγελος μπορεῖ νά γίνει καὶ διάβολος, κατὰ τὴν περὶφημη φράση τοῦ Καραϊσκάκη. Καὶ τὸ φοβερὸ εἶναι ὅτι καὶ πρὸς τὶς δύο διευθύνσεις κινεῖται μὲ τὴν ἴδια εὐκολία. Ὅταν ἐξάπτεται, οἱ ἀντιστάσεις χάνουν τὴ δύναμή τους. Καὶ μὲ τὴν ἄνεση πού φέρνει τὸ θρίαμβο, φέρνει καὶ τὸν ἐξευτελισμό.

Ἄλλο συνθετικὸ συστατικὸ τῆς ἑλληνικῆς ἔριδος εἶναι ἡ συζητητικὴ ὁρμὴ τοῦ Ρωμοῦ. Ἀγαπάει τὰ λόγια καὶ μεθάει ἀπὸ τὰ λόγια. Δὲν εἶναι ἀπλῶς εὐγλωττος: εἶναι ρητορικός. Σκέπτεται ὄχι μὲ ἀφηρημένα σχήματα, ἀλλὰ μὲ κρουστές, ἠχηρὲς λέξεις — στοχάζεται μὲ τὴ γλῶσσα. Στὴ σκέψη καὶ στὴ λαλιὰ ἓνα ὄνομα ἔδιναν οἱ ἀρχαῖοι: Λόγος. Κατὰ τὴν ἀντίληψή τους λογικὸ εἶναι τὸ διανοσούμενο καὶ μαζί λάλο ζῶο. Δὲν θὰ μπορούσαν νά φαντασθοῦν τὸ ἓνα χωρὶς τὸ ἄλλο. Καὶ ἡ γνώμη αὐτὴ στηρίζεται σὲ μιὰν εὐστοχώτατη παρατήρηση πού τὴν ἐπικυρώνει ἡ σημερινὴ Ψυχολογία. Εἶναι πλάνη νά νομίζομε ὅτι ἔχομε ἰδέες, ἀλλὰ δὲν μπορούμε νά τις ἐκφράσομε. Τόσες καὶ τέτοιες ἔχομε ὅσες καὶ ὅπως τις ἐκφράζομε μὲ τὸ λόγο, τὸν προφορικὸ ἢ τὸ γραπτό. Ἄλλο ἂν τις ἐκφράζομε ὀρθὰ καὶ ἔμορφα ἢ ὄχι: ἀρκεῖ ὅτι μπορούμε ἢ δὲν μπορούμε νά τις διατυπώσομε.

Καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἀγαποῦσαν πολὺ τὰ λόγια. Ἐμεῖς ὅμως λατρεύομε μὲ πάθος τὴ συζήτηση. Ὅχι τόσο γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα πού θὰ ἔχει, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἴδια τὴ διαδικασία τῆς — γιὰ τοὺς μαιάνδρους τῆς λογικῆς πορείας τῆς, γιὰ τὴν ἐπι-

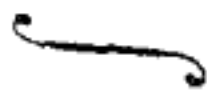
δεξιότητα τῶν ἀποκρίσεων, γιὰ τὴν ἐτοιμότητα τοῦ διαξιφισμοῦ, τὴν εὐστροφία τῶν ἐνστάσεων καὶ τῶν ἀντεγκλήσεων, γιὰ τὴν ἐξυπνάδα τοῦ σκώματος ἢ γιὰ τὸ καταχτήσιο φέγγος τῆς εἰρωγείας μὲ τὴν ἄδυσο τῶν ὑπονοουμένων της. Πρόκειται γιὰ ἕναν ἠδονισμό τοῦ λόγου ποὺ μπορεῖ νὰ φτάσει ἕως τῆ νοσηρῆ δραστηριότητος.

Αὐτὸ τὸ συζητητικὸ πάθος εἶναι ποὺ τρέφει τὴν ἐλληνικὴ ἔριδα, τὴ συντηρεῖ ὅταν πάει νὰ σθῆσει καὶ τὴν κάνει νὰ βγάζει σπίνθες μᾶλλον ἀπὸ τὴν τέφρα της. Αὐτὸ τὸ ἴδιο ἐπίσης εἶναι ποὺ τῆς δίνει καὶ τὴ νοστιμάδα της. Τὴν εὐφυολογία, τὸ πνεῦμα, τὸ χιούμορ της. Κατὰ τοῦτο ἴσως διαφέρουν οἱ ἐλληνικοὶ λίβελλοι ἀπὸ τοὺς ἄλλοεθνεῖς. Ἔχουν ρητορικὴ δεξιοτεχνία καὶ μιὰ θαυμαστὴν ἐπινοητικότητά σὲ δηκτικὸς χαρακτηρισμούς. Ἀλλὰ καὶ ἐλαφρότητα ποὺ εὐκολὰ ἐκφυλίζεται στὸ σόφισμα καὶ στὴ στρεψοδικία. Τὴν ἐντύπωση τῆς στιγμῆς ζητοῦμε νὰ κερδίσομε καὶ ὄχι τὸ ἀποτέλεσμα ποὺ θὰ ἔχει διάρκεια. Ὁ τρίτος δὲν πρόκειται νὰ εἶναι πολὺ αὐστηρὸς ἀπέναντί μας, ἀν ἀνακαλύψει ἀργότερα τὸ τέχνασμα μας. Εἶναι ρωμιὸς κι' αὐτὸς καὶ δὲν θὰ μᾶς ἀρνηθεῖ τὸ θαυμασμό του: «ὁ ἀλιτῆριος» θὰ εἶπει «τί ὦραϊα ποὺ τὰ κατάφερε». Κατὰ κανόνα ὁ καταφερτζῆς ἐγκωμιάζεται περισσότερο ἀπὸ τὸν ἱκανὸ ποὺ τοῦ λείπει ἡ ἐτοιμότητα καὶ ἀπὸ τὴν πολλὴ περίσκεψη χάνει τὴ νίκη μὲς ἀπὸ τὰ χέρια του.

Ἀπὸ καθαρὰ λογικὴν ἀποψη ἐκεῖ ποὺ διαπρέπει ἡ ἐλληνικὴ ἐριστικὴ συζήτηση, εἶναι τὸ σόφισμα ποὺ ὀνομάζεται ἄγνοια ἐλέγχου. Σ' αὐτὸ καταφεύγουν συνήθως οἱ συνηγοροὶ κατὰ τὴ μεγάλη τους ἀμηχανία, ὅταν γιὰ νὰ σώσουν τὸν κατηγορούμενο γιὰ κλοπὴ ἐκθειάζουν στὸ δικαστήριον τίς πολεμικὰς ἀρετὰς του. Τὸ ψυχολογικὸ ἀποτέλεσμα εἶναι βέβαιον. Ἡ ὑπόθεση μετατοπίζεται σὲ ἄλλο ἐπίπεδο, ἡ προσοχὴ στρέφεται πρὸς ἄλλη διεύθυνση καὶ ὁ νόμος τῆς στενότητος τῆς συνείδησης κάνει τὸ θαῦμα του: τὸ πατριωτικὸ μένος τοῦ ἐνόχου ἐλαφρώνει τὴν ποινὴ τοῦ ἐγκλήματός του. Μὲ τὸν ἴδιον τρόπο ἐνεργεῖ τὸ σόφισμα καὶ στοὺς φιλοσοφικοὺς καυγάδες, στίς ἐπιστημονικὰς διεγέρσεις. Ἐνῶ πρόκει-

ται για την ποιητική αξία ενός έργου, ο εμφανιζόμενος με
το προσωπείο του κριτικού αντίπαλος μιλεί με δυσκόκρυ-
πτην έχθρότητα για την ιδιωτική ζωή ή για τα πολιτικά
φρονήματα του συγγραφέα. 'Απ' αυτά τα μέτρα τον συμφέ-
ρει τώρα να εξαρτήσει την κρίση, ενώ ή υπόθεση από την
ΐδια τή φύση της απαιτεί άλλα κριτήρια.

Τελευταίο γνώρισμα τής ελληνικής έριδος είναι ή απέ-
ραντη επίεικεία του κοινού απέναντι στους φιλονεικούντας.
'Αλλά τοῦτο ανάπτυξη δέν χρειάζεται, όπως δέν παίρνει και
συγχώρηση.

Δ ἐγχομίζω πῶς μπορεῖ εὐκολὰ γ' ἀμφισβητηθεῖ ἡ ἀρχὴ ὅτι ἀπὸ τὰ ἐλαττώματα ποὺ θεωρεῖ ἀρετὲς ἕνας λαὸς καὶ ἀπὸ τὰ ἐλαττώματα ποὺ συγχωρεῖ ἢ παραδίδει καταλαβαίνομε βαθύτερα τοὺς ἄξονες τῆς ζωῆς του καὶ τὴν ψυχολογία του, τὸ χαρακτήρα του. Ὁλόκληρος ὁ ψυχικὸς κόσμος ἐνὸς ἀνθρώπου ἀποκαλύπτεται, γιὰ τὸ μάτι ποὺ ξέρει καὶ μπορεῖ νὰ ἰδεῖ, στὴ «σκάλᾳ τῶν ἀξιῶν καὶ τῶν ἀπαξιῶν» του, ὅπως θὰ ἔλεγε στὴ γλῶσσα του ὁ Nietzsche. Στὶς ἠθικὰς (κατὰ τὴ γενικότερη ἐγγύεια τοῦ ὄρου) ἀποτιμήσεις του. Καὶ στοὺς λαοὺς, στὰ μεγάλα συλλογικὰ ἄτομα, συμβαίνει τὸ ἴδιο. Ἴσως καὶ ἡ ἀρχικὴ βιολογικὴ τους καταβολή, τὸ φυλετικὸ τους κύτταρο, ἀσφαλῶς ὅμως ὁ ἀγῶνας τους γιὰ νὰ ζήσουν μέσα στὸ γεωγραφικὸ χῶρο, ὅπου τοὺς ἔταξε ἡ ἱστορικὴ τους μοίρα, σιγὰ-σιγὰ φτιάχνει τὸν ψυχικὸ τους κόσμον κατὰ ἕναν ὀρισμένον τρόπο, δηλαδὴ μὲ τὶς χαρακτηριστικὰς ἰδιορυθμίας τους. Οἱ ἠθικὰς ἀξιολογήσεις, οἱ ἀποτιμήσεις τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ (μὲ τὶς ἱεραρχικὰς διαβαθμίσεις τους) ἀποτελοῦν τὶς «συντεταγμένους» αὐτοῦ τοῦ κόσμου, γιὰ νὰ μιλήσομε σὰν τοὺς γεωμέτρους. Ὅποιος γνωρίζει αὐτὰς τὶς συντεταγμένους μπορεῖ νὰ καταλάβει τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ ποὺ μελετᾷ, τὸν ἐσωτερικὸν ρυθμὸν τῆς ζωῆς του, τὸ χαρακτήρα του.

Μὲ αὐτὴ τὴν προοπτικὴν ἀνοίγεται γιὰ τοὺς λαοψυχολόγους ἕνας πλατὺς ὀρίζων ἐρευνῶν γεμάτος ἀπὸ πολλὰ καὶ ἐνδιαφέροντα προβλήματα. Διαγράφεται ἀκόμη καὶ μιὰ μέθοδος ἐργασίας ἀρκετὰ σαφὴς καὶ πολὺ ἀποδοτικὴ. Κατὰ τὸ λαϊκὸν λόγιον «πὲς μου ποιούς φίλους ἔχεις νὰ σοῦ πῶ

ποιός είσαι; » μπορούμε γὰ διατυπώσουμε ὡς ἑξῆς τὸ ἔμβλημα αὐτῆς τῆς μεθόδου: « Πές μου ποιές ἀρετές ἐκτιμᾷς περισσότερο ἢ ποιές ἱκανότητες θαυμάζεις καὶ θεωρεῖς κορυφαῖες καὶ πρῶτες; πές μου ἀκόμη ποιά ἐλαττώματα παραβλέπεις ἢ τὰ κρίνεις με ἐπιείκεια — γὰ σοῦ πῶ ποιόσεισαι ». Νὰ ἔνα ὠραῖο καὶ προπάντων ἀρκετὰ παρθένοσήμερον ἔδαφος ἐργασίας γιὰ ὅσους ἀγαποῦν τὴν ἐθνολογικὴν ἔρευνα, ξέρουν τὴν γεύσιν τῆς καὶ μποροῦν γὰ νιώσουν τὸ πάθος τῆς.

Ἄς μελετήσουν με αὐτὴ τὴν μέθοδο τὸ δικό μας λαὸ καὶ τὸ σῶμα καὶ κατὰ μεγάλες γεωγραφικὰς περιοχὰς — τὸ Μακεδόνικον, τὸν Ἡπειρώτικον, τὸ Ρουμελιώτικον, τὸ Μωραϊτικὸν καὶ τὸ Ἀησιώτικον. Ἄς συγτάξουν τὸ γενικὸν κατάλογον τῶν « ἀξιῶν » καὶ τῶν « ἀπαξιῶν » του καὶ ἔπειτα ἄς προσέξουν καὶ ἄς σημειώσουν τίς κλιμακώσεις ποὺ ὁ ἴδιος κάνει στὸν πίνακα τῶν « κακῶν » καὶ τῶν « ἀγαθῶν » του, τίς ἱεραρχικὰς διαδοθμίσεις του. Ἄλλοῦ θὰ βροῦν κάποιες σταθερὰς καὶ μόνιμες ἀποτιμήσεις, σὲ ἄλλες πάλι περιπτώσεις θὰ παρατηρήσουν μίαν ἀβεβαιότητα ἢ κάποιες παραλλαγὰς κατὰ στενωτέρους γεωγραφικὰς περιοχὰς ἢ στὰ ἐπάλληλα στάδια τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου. Ἄπὸ τὰ φαινόμενα αὐτά, ἀρκεῖ γὰ ξέρουν γὰ τὰ σταθμίσουν καὶ γὰ τὰ ἐρμηνεύσουν σωστά, θὰ βγάλουν πολὺ σπουδαῖα συμπεράσματα γιὰ τὴν ψυχολογίαν τοῦ λαοῦ μας, χρήσιμα γιὰ τὸν ἱστορικόν, τὸν κοινωνιολόγον, τὸν οἰκονομολόγον — ἀκόμη καὶ γιὰ τὸν παιδαγωγόν, τὸν ἀνώτερον ἐπάλληλον, τὸν κληρικόν καὶ τὸν πολιτικόν μας. Οἱ πρῶτοι θὰ τὰ χρειαστοῦν στίς θεωρητικὰς τους σπουδὰς, οἱ δεῦτεροι στὴν καθημερινὴν πράξιν τους. Πρέπει γὰ ξέρουν καλὰ τὸ ψυχικὸν μέταλλον τοῦ λαοῦ μας, γιὰ γὰ δουλέψουν ἀπάγῳ του φωτισμένα καὶ ἀποτελεσματικὰ. Πολλὰς ἀποτυχίας τους ὀφείλονται, χωρὶς ἀμφιβολίαν, στὸ γεγονὸς ἔτι ἀγνοοῦν, κάποτε οἰκτρὰ, τὴν ψυχολογίαν τοῦ δικοῦ μας λαοῦ.

Δὲν θὰ περιμένει βέβαια ὁ ἀναγνώστης αὐτῶν τῶν σελίδων γὰ μῶ καὶ σὲ λεπτομέρειες τοῦ ζητήματος ποὺ ἔδω τὸ θέτω στὴ γενικότητά του, Ἄπλῳς θὰ προσπαθήσω μ' ἓνα μόνον παράδειγμα γὰ δείξω τὴν σημασίαν του.

Χαρακτηριστικό φαινόμενο για τήν ψυχολογία τοῦ λαοῦ μας καί για τήν ἰδιότυπη φυσιογνωμία τῆς ἠθικῆς του μορφῆς εἶναι τὸ γεγονός ὅτι σὲ κάθε περίστασι, θαυμάζει ἀνεπιφύλακτα τήν ἐπιτήδειότητα, δηλαδή, τήν ἰκανότητα νὰ φτάγει κανεὶς γρήγορα καὶ ἀσφαλῶς στοὺς σκοποὺς του ὑπερνικώντας μὲ ὀξυδέρκεια καὶ ἐπιδεξιότητα τὰ δυσανάλογα πρὸς τὶς πραγματικὲς του δυνάμεις ἐμπόδια ποὺ παρουσιάζονται κάθε τόσο γιὰ νὰ τοῦ ἀνακόψουν τὸ δρόμο. Φυσικὰ ὅλοι οἱ λαοὶ τοῦ κόσμου ἐκτιμοῦν τὸν ἐπιτήδειο ἄνθρωπο. Πουθενὰ ὅμως αὐτὸς δὲν θαυμάζεται περισσότερο τὸσον αὐθόρμητα καὶ τόσο — προπάντων — ἀνεπιφύλακτα ὅσο στὴν Ἑλλάδα. Τὸν ἐκτιμοῦν βαθιὰ καὶ τὸν ἐγκωμιάζουν, ἀκόμη κι' ὅταν ὁ δρόμος, ποὺ μεταχειρίστηκε γιὰ νὰ ἐπιτύχει, δὲν ὑπῆρξεν ἐντελῶς ἴσιος. Ἐνῶ ἀντίθετα εἰρωνεύονται καὶ καταφρονοῦν τὸν ἀνεπιτήδειο, ἐκείνον ποὺ ἀπὸ ἀδεξιότητα, ἀμβλύνοια, δειλία ἢ καὶ ὑπερβολικοὺς ἀκόμη ἠθικοὺς φόβους ἀστοχεῖ καὶ ἀποτυγχάνει. Ὁ τύπος τοῦ ἀδέβαιου, τοῦ διστακτικοῦ τοῦ ἀδέξιου ἢ τοῦ «ἀτυχοῦς» ἀνθρώπου δὲν βρῖσκει ἔλεος στὰ μάτια τους.

Ἄλλοι λαοὶ ἀισθάνθησαν καὶ ἔγραψαν τήν ποίηση τοῦ *raté* — Ἀμλετ, Πρίγκηπας Μύσκιν, Πέερ Γκόντ κλπ. Τὸ δικό μας ἔθνικὸ ἔπος εἶναι ἡ «Ὀδύσσεια», ἡ δραματικὴ περιπέτεια τοῦ «ἐπιτήδειου» ἀνθρώπου, ἐκείνου ποὺ στὸ τέλος τὰ καταφέρει, φτάνει στοὺς σκοποὺς του, θριαμβεύει ὕστερ' ἀπὸ ἀπερίγραπτα ἐμπόδια καὶ κακοτυχίες.

Μὲ τὸν ἐπιτήδειο συνέχεται στενὰ ὁ τύπος τοῦ «πολυμήχανου» ἀνθρώπου, ἐκείνου ποὺ μηχανεύεται πολλοὺς καὶ ἀπίθανους τρόπους γιὰ νὰ ἐπιτύχει. (Εἶναι καταπληκτικὸ ἀλλὰ καὶ ἀξιοσημεῖωτο τὸ γεγονός ὅτι στὴ λέξη «μηχανή» τὸσον οἱ ἀρχαῖοι στὰ κλασικὰ κείμενά τους ὅσο καὶ ὁ σημερινός μας μάγκας δίνουν τὸ ἴδιο νόημα!) Φυσικὰ ὁ πολυμήχανος εἶναι συχνότατα πανοῦργος καὶ κάποτε δόλιος ἄνθρωπος. Ἀλλὰ κέντρο τοῦ βάρους μέσα σ' αὐτὴ τήν ἔννοια δὲν εἶναι ἡ ἀπάτη, ὅσο ἡ ἐξυπνάδα, ἡ ἐπινόηση, ἡ φαντασία, ὁ συνδυασμός. Ὁ λαός μας ἀνέκαθεν θαυμάζει καὶ ἐπαινεῖ ὄχι τόσο τήν ἐπιδεξιότητα στὰ χέρια, ὅσο τήν

ἐπιτηδειότητα πού θριαμβεύει μὲ τὸ μυαλό. Ὁ Ρωμαῖος εἶναι ἀπὸ τὰ πανάρχαια χρόνια τῆς ἱστορίας του « νοησιαρχικός ». Στὴ νόηση δίνει παντοῦ καὶ πάντοτε τὴν προτεραιότητα. Λατρεύει τὴν ἐφευρετικότητα, τὴ γονιμότητα, τὴ λεπτότητα τοῦ νοῦ πού ἀποκαλύπτονται στὶς διανοητικὲς κατασκευές — αὐτὲς εἶναι οἱ « μηχανές » — στοὺς ἐξυπνοὺς συνδυασμούς, σ' ἐκείνους πού φέρνουν τὸν ἐπιτήδειο ἄνθρωπο ἀσφαλῶς καὶ γρήγορα στὴν ἐπιτυχία. Ἄν τὰ μέσα του εἶναι καὶ ἠθικῶς ἀψογα, σύμφωνα μὲ τὰ κοινὰ μέτρα, ἔχει καλῶς. Ἐκνεῖς ὅμως δὲν θὰ τὸν καταδικάσει, ἂν στὴν ἀδυναμία ν' ἀκολουθήσει τὸν ἴσιο, πάρει κάποτε τὸ λοξὸ δρόμο. Ἀρκεῖ νὰ φτάσει. Καὶ τότε ὅλοι θὰ χειροκροτήσουν γιὰ τὸ θρίαμβό του, λησμονώντας ἐντελῶς ἢ παραβλέποντας μὲ ἐπιείκεια ἢ καὶ θαυμάζοντας ἀκόμη τὶς « ἀπάτες » του.

Ὑπὸ τὸν ὄρο (καὶ τοῦτο εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸ γιὰ τὰ ἠθικὰ μέτρα καὶ τὴ νοστροπία τοῦ λαοῦ μας) νὰ μὴν ξεπερνάει ἐδῶ ὁ δόλος κάποιον ὀρισμένο ἢ μᾶλλον ἀνεκτὸ μέγεθος. Γιατὶ ὅσο ἐπιεικὴς δείχνεται ὁ Ρωμαῖος πρὸς τὴ μικροκατεργαριά (τὸ μικροκατεργάρι τὸν νοστιμεύεται πολὺ· εἶναι ὁ τύπος πού τοῦ ἀρέσει, τὸν φέρνει σὲ εὐθυμία· δὲν θυμώνει, ἀκόμη καὶ ὅταν γίνεται θῦμα του : « τὸν μασκαρατζίκον τί ὥραϊα πού τὰ κατάφερε »...) τόσο ἀμελιτικός εἶναι ἀπέναντι στοὺς ἀπατεῶνες « ἔλκῆς ». Ὁ πρῶτος καταφεύγει στὸ δόλο ἀπὸ ἀνάγκη, μπροστὰ στὸ ἀδιέξοδο· ὁ δεύτερος ἀπὸ ἀπληστία καὶ διάθεση κακουργίας.

Ἐδῶ ἔχει τὴ θέση του, κοντὰ στὸν ἀρχαῖο Ὀδυσσεύα, ἓνας ἄλλος ἐξ ἴσου χαρακτηριστικὸς ἐθνικὸς μας ἥρωας πού συμπληρώνει τὸ δίπτυχο, ὅπως ἡ κωμῶδία τὴν τραγωδία : ὁ Καραγκιόζης. Εἶναι ὁ φαιδρὸς τύπος τοῦ ἐπιτηδέου : πολυμήχανος καὶ δόλιος καταφερτζής, κατὰ βάθος ὅμως ἀγαθὸς καὶ συμπαθητικὸς μικροαπατεῶν πού ἐνεργεῖ λοξὰ ἀπὸ ἔσχατην ἀνάγκη. Καὶ πάντα μὲ τὸ μυαλό του (ἐκεῖ εἶναι ἡ δύναμή του) ὄχι μὲ τὰ χέρια.

Φυσικὰ τυχαῖο δὲν εἶναι τὸ ὅτι πιὸ πολὺ ἀπὸ τοὺς ἄλλους λαοὺς ἢ καὶ μόνος ἀνάμεσά τους θαυμάζει τόσο ἀνεπι-

φύλακτα τὴν ἐπιτηδειότητα ὁ δικός μας. Ἡ ἱστορική του μοίρα ἔχει παίξει τὸ σπουδαιότερο ρόλο στὴ διαμόρφωση αὐτῆς τῆς νοσοτροπίας του. Ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ἕνας λαὸς ἀριθμητικὰ μικρὸς ποὺ εἶχε γὰ τὰ βγάλει πέρα καὶ με πολυπληθεῖς ὄμορους λαοὺς καὶ με τὴν πλούσια, τὴ γόνιμη καὶ ἀνήσυχη φαντασία του. Ἄλλοι ἴσως δὲν τὸ καταλαβαίνουν. Ἐμεῖς ἔρωσ ἀπὸ τὴν πείρα ποὺ ἔχομε ἀποθησαυρίσει, ξέρομε πολὺ καλά τί σημαίνει γὰ παλεύεις ἀδιάκοπα πρὸς μεγάλους ἐχθροὺς ποὺ ἐρμούν κάθε τόσο γὰ σὲ συνηλίψουν, καὶ πρὸς μιὰ μεγαλύτερη ἀκόμη φαντασία ποὺ δὲν σὲ ἀφήνει ἤσυχο γὰ συμβεβασθεῖς με τὴν παρούσα κατάστασή σου, ἀλλὰ διαρκῶς σὲ κεντρίζει γὰ ἀναζητεῖς τὰ ἀδύνατα καὶ τὰ ἀκατόρθωτα.

Μέσα σὲ τέτοιους ὅρους ποὺ παρὰ τὶς ἀλλαγές τῆς ἱστορικής σκηνογραφίας ἔμειναν ἀναλλοίωτοι ἀπὸ τὰ πανάρχαια χρόνια ἕως σήμερα, ἦταν πολὺ φυσικὸ γὰ ἐπιβληθεῖ στὴ λαϊκὴν ἐκτίμησιν ἢ ἰκανότητα τοῦ ἐπιτηδείου. Ὁ μικρὸς, ὅταν πολεμᾷ με τὸν μέγαν, τὰ βγάξει πέρα μόνο με τὴν ἰκανότητα καὶ τὴν εὐστροφία τοῦ μυαλοῦ του, με τὴν ὀξύδερκεια καὶ τὴν ἐπιτηδειότητά του. Ἐδῶ ἡ πανουργία, ἀκόμη καὶ ὁ δόλος εἶναι μέσον ἀνάγκης, ὄπλο θεμιτὸ στὸ δύσκολο καὶ κάποτε ἀπελπισμένον ἀγῶνα ποὺ κάνει αὐτὴ ἡ φυλὴ γιὰ τὴν ἐπιδίωσίν της. Ἄν ἦταν ἀνεπιτήδειος ὁ ἐλεύθερος Ὀδυσσεὺς πῶς θὰ σωζότανε ἀπὸ τὶς περιπέτειες καὶ ἀπὸ τὴ φαντασία του; Καὶ χωρὶς τὴν ἐπιτηδειότητα θὰ μπορούσε πάλι γὰ ἐπιβιώσει μέσα στὰ βάνυσα δεσμὰ τῆς σκλαβιάς ὁ ραγιάς Καραγκιόζης; Ὅταν τεθεῖ ἔτσι σκληρὰ τὸ ζήτημα, θὰ συγχωρήσομε μονάχα ἢ καὶ θὰ εὐλογήσομε τὶς πολὺ συχνὰ ὄχι τόσο παστρικές «μηχανές» τους;

Τὸ θέμα ἔχει καὶ ἄλλες ἐνδιαφέρουσες λεπτομέρειες. Τελειώνοντας θὰ σημειώσω μόνο μιὰ ποὺ ἀξίζει γὰ τὴν προσέξομε περισσότερο. Ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα δὲν πιστεύομε ἀπλῶς, παραπιστεύομε στὴν ἐπιτηδειότητα. Καὶ γιὰ τοῦτο τὴν κάθε ἐπιτυχία σ' αὐτὴν κατὰ κανόνα τὴν ἀποδίδομε. Δυσκολευόμαστε γὰ παραδεχτοῦμε ὅτι ἕνας ἄνθρωπος κατόρθωσε γὰ ἀναδειχτεῖ καὶ γὰ ἐπιβληθεῖ με ὀρισμένες ἰκανότητες.

τητες πνευματικες, με τη μορφωση, την αρετη και την επι-
μελεια του. Τον καθενα που φτανει σε ξεχωριστα αποτελε-
σματα απλωσ επιτηδειο τον θεωρουμε και παντα υποπτευο-
μαστε οτι εκεινο που καταφερε το καταφερε με καποιο δολο,
με καποιαν απατη. Ο στενος μας χωρος και οι περιορισμενες
δυνατοτητες του μας εχρουν να κανει δυσπιστους και καχυποπτους
εκει οπου συναχτουμε μια λαμπρη και απροσδοκητη επιτυχια.
Κατι θα συμβαινει, λεμε. Ποιος ξερει με ποιες «μηχα-
νες» προετοιμαστηκε και συντηρειται αυτος ο θριαμβος...
Ετσι ενας εξυπνος λαος σαν τον δικο μας περτει: καποτε
στη μικρονοια. Με την καχυποψια του αδικει την αναμφι-
σδητητη νοημοσυνη του.

Πολλα εδω εχει να μας πει ο ψυχολογος. Και περισσο-
τερα ακομα εχει να κανει ο παιδαγωγος μας, αν θελει να
εργαστει πραγματικα για την ηθικη αναμορφωση του
λαου μας.

